

Tilburg University

In de persoon van Christus, Hoofd en Herder

Schoot, H.J.M.

Published in:
Utrechtse Studiën; 2

Publication date:
2001

Document Version
Peer reviewed version

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Schoot, H. J. M. (2001). In de persoon van Christus, Hoofd en Herder: over wijding en zending van de priester en zending van de pastoraal werk(st)er. In A. C. H. van Eijk, & A. P. H. Meijers (Eds.), *Utrechtse Studiën*; 2 (pp. 132-148). (Utrechtse Studiën; Vol. 2). Meinema.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

IN DE PERSOON VAN CHRISTUS, HOOFD EN HERDER

Over wijding en zending van de priester en zending van de pastoraal werk(st)er

Henk J.M. Schoot

INLEIDING

In deze bijdrage staat de vraag centraal, waarom in de nota “Meewerken...” bij herhaling gesproken wordt over een representerende relatie tussen de priester en Christus, en waarom Christus daarbij steeds “Hoofd en herder” wordt genoemd. Wat is de achtergrond van die representatie, wat is de rol van de kerk daarbij, en hoe anders is deze representatie dan die van de gedoopte en gevormde christenen? Het is van belang om dit te onderzoeken, omdat een dergelijke manier van denken ons minder en minder vertrouwd is. Maar ook om helder te krijgen waarom deze representatie als zo anders wordt beschouwd dan die door de pastoraal werk(st)er. Wat zijn dan vervolgens mogelijkheden om de zending van de pastoraal werk(st)er te bereflecteren, juist ook in relatie tot de persoon van Jezus Christus?

Allereerst zal ingegaan worden op de bestaande verlegenheid om vragen als deze te stellen. Vervolgens nemen we de nota “Meewerken...” in beschouwing, en bestuderen we hoe er in die nota over de persoon van Christus wordt gesproken, juist ook in relatie tot priesters en pastoraal werk(st)ers. In een derde paragraaf gaan we dan vervolgens in op de historische achtergronden voor het spreken over de priester die, *in persona Christi*, namens Christus handelt, en vragen we ons af of van de pastoraal werk(st)er gezegd kan worden dat hij/zij Christus en de Kerk representeert. Ons ontkennende antwoord op die laatste vraag leidt naar de slotbeschouwing, waarin kort nagedacht wordt hoe desondanks over Christusrepresentatie door de pastoraal werk(st)er kan worden gesproken.

1. GELOOF, THEOLOGIE EN AMBT: EEN GEKENDE EN GELEEFDE COMBINATIE?

“Nadenkend over de toekomst van het pastoraat ben ik ervan overtuigd dat het een theologisch pastoraat moet zijn”, schrijft Henri Nouwen in 1989.¹ De voormalige hoogleraar pastoraaltheologie voltrekt daarmee een beweging terug, van de ontdekking van de sociale wetenschappen in de pastoraaltheologie, naar een denken over kerk en ambt dat vertrekt uit de relatie met God. Het pastoraat is allereerst een dienst die christenen verrichten in opdracht van Christus, namens wie zij woorden van heil en vergeving kunnen spreken. Het is een veel geciteerde tekst van Nouwen, en dat duidt erop dat de theologische nood kennelijk hoog is. Het kerkelijk ambt is een kwestie geworden van strijd, om competenties, om wijdingscriteria, om macht. Het is niet langer gebruikelijk om het ambt als een voorwerp van geloof te beschouwen, om er vanuit te gaan dat de ambtsdrager op een plaats staat die meer biedt dan een plek om te leiden en te besturen en om te veronderstellen dat er iets speciaals is tussen hem of haar en God.

Sterker nog, met het Pastoraal Concilie van de Nederlandse Kerkprovincie (1968-1970) vatte de gedachte post, dat het eigenlijk niet bijzonder zinvol of zelfs ongewenst is om theologisch over het ambt na te denken. Theologie gaat over zaken van het geloof, en het reserveren van het priesterambt voor mannen, die bovendien celibatair leven, is geen zaak van het geloof, zo dachten velen. Een meer zakelijke benadering van het ambt zou de weg vrij

¹ *In de naam van Jezus. Over pastoraat in de toekomst*, Lannoo, Tielt, 1989

maken voor de zo noodzakelijke vernieuwing van kerk en ambt.² Dit heeft echter wel geleid tot een denken over het ambt waarbij het ambt zelf eigenlijk niet bevraagd werd: het ging slechts over de toegangspoort tot het ambt, niet over het ambt zelf. En waar alleen de toegangspoort ter discussie staat, met alle heftigheid van dien, is ambtsuniform denken het resultaat, ondanks de beklemtoning van pluriformiteit in het ambt. In de jaren die sindsdien zijn verstreken, is dit nauwelijks veranderd. Het profiel van de pastoraal werk(st)er verschilt nog steeds in bijna niets van dat van de priester, wijzen alle onderzoeken uit. Als de priester een pastorale man-van-alles is, dan is de pastoraal werk(st)er een pastorale man of vrouw-van-alles, die zoveel sacramenten bedient als mogelijk is, liturgisch zo dicht mogelijk tegen de priester aan gaat staan, en zelfs de wat solitaire positie van eerstaanspreekbare en territoriaal verantwoordelijke ambieert. De vraag of een pastoraal werk(st)er iets mág, wordt gesteld, zij het met mate. Maar deze vraag niet: kán een pastoraal werk(st)er wel wat hij of zij, ook door de kerkelijke leiding, geacht wordt te doen; wordt hij of zij sacramenteel in staat gesteld die taken te verrichten?

Men hoort bij ons maar zelden spreken over de sacramentaliteit van het ambt. “Wij menen allen dat in de aandacht voor de sacramentaliteit van het kerkelijk ambt een gelovige en theologische intuïtie schuilgaat, die niet zonder groot verlies kan worden opgegeven. Deze heeft betrekking op de verwijzende functie van het kerkelijk ambt naar het transcendente: naar God, de Vader van Jezus, naar Jezus Christus, en naar beider Geest. Het is een verwijzing die in het kerkelijk ambt zelf gelegen is. Als verwijzing naar het transcendente is het kerkelijk ambt tegelijk bron en uitdrukking van Gods heil aan mensen, in de concrete gestalten van de kerk.”³ Deze passage maakt duidelijk dat de relatie tussen het ambt en Vader, Zoon en Geest wezenlijk is voor elke gelovige en theologische opvatting van dat ambt. Even verderop wordt dit nader toegespitst: “De gewijde pastor is niet de enige die de kerkgemeenschap begeleidt in de navolging van Jezus. Ook de niet-gewijde pastor doet dat. Hij/zij doet dat op grond van de doop en het vormsel die hij/zij ontvangen heeft en van de bijzondere genadegaven van de Geest. Hij/zij is daartoe door de bisschop uitgezocht en aangesteld.”⁴

Van deze opvatting van bisschoppen en theologen in gesprek, loopt een rechte lijn naar de nota “Meewerken...”: “De bisschoppelijke zending van pastoraal werk(st)ers bevestigt de verbondenheid met de kerk. Die zending is meer dan een formaliteit. Zij bevestigt een roeping en erkent genadegaven waarin pastoraal werk heilsbetekenis krijgt.”⁵ De pastoraal werk(st)er is als zodanig geroepen, door God toegerust met genadegaven, en zijn of haar pastoraat stelt Gods heil present. Dat zijn vergaande uitspraken van de bisschoppen, ook al worden ze in de kleine lettertjes gedaan. Het is goed om er de aandacht op te vestigen.

² Walter Goddijn, Hans Wewerinke en Fons Mommers (1986), *Pastoraal Concilie (1965-1970), Een experiment in kerkelijk leiderschap*, Nelissen, Baarn, p. 53. Cf. de aanbeveling uit het ambtsrapport: “het Pastoraal Concilie wil een discussie op theologisch niveau vermijden, over precieze omschrijving van kerk, ambt, wijding, merkteken, roeping, priesterschap voor eeuwig enz., in zover deze geen gevolgen heeft voor de concrete ambtsbediening in deze tijd en geen bijdrage levert tot de beantwoording van de feitelijke vragen rond het functioneren van het ambt.”, *Pastoraal Concilie van de Nederlandse Kerkprovincie, Vijfde plenaire vergadering: De religieuzen, en, de ambtsbediening* (1970), Katholiek Archief, Amersfoort, p. 141, aanbeveling I,2; De Utrechtse delegatie is overigens van mening dat “1) een theologische discussie op de plenaire vergadering ten koste van alles vermeden moet worden; 2) dat vrijwel het gehele pakket aanbevelingen gehandhaafd kan worden, ongeacht van welke theologische visie op het ambt men uitgaat”, *ibidem*, p. 198. Het is maar goed dat men ook dit zegt: “De tastende theologie waarvan we uitgaan, zal tijdgebonden blijken te zijn, zoals iedere theologie”, *ibidem*, p. 140. Zie ook de bijdrage van L. Winkeler in deze bundel.

³ H.C.A. Ernst en J.A. van der Ven (1987), *Bisschoppen en theologen in dialoog. Verslag van gesprekken over de functie van pastoraal werk(st)er in een werkgroep samengesteld vanuit kerkelijk beleid en theologie*, Kok, Kampen, p. 56

⁴ *ibidem*, p. 62

⁵ p. 30; cf. p. 12, bij de uitgangspunten: “De bisschoppelijke zending geeft aan pastoraal werk(st)ers gezag. Het is een gezag, ontleend aan het gezag van de bisschop: dat van machtiging of mandaat.”

Priesters en pastorale werk(st)ers zijn dus een gelovige en theologische reflectie op hun ambt wat ontwend. Ondanks dat kunnen onderlinge gesprekken hierover wel degelijk zinvol zijn, zo weet ik uit eigen ervaring. De leiding van het Aartsbisdom Utrecht organiseerde in het voorjaar van 2001 een serie theologische gesprekken over de nota “Meewerken...” met ‘vertegenwoordigers’ uit alle dekenaten, in aanwezigheid van de bisschop. Het werd een moeizame ervaring. Pas in het vierde gesprek werd het punt bereikt dat beoogd werd, nl. theologische reflectie op en uitwisseling van eigen denkbeelden over het ambt. Er bleek een grote terughoudendheid onder pastores om zich op te stellen namens Christus en namens de kerk. Niettemin erkenden de meesten van hen een dergelijke representatie in hun ambtsverstaan. Gevraagd namens wie of wat ze hun ambt eigenlijk uitoefenen, antwoordden zij verschillend: de een citeerde het Latijns-Amerikaanse gebruik om ‘presente’ desgevraagd uit te roepen tijdens een viering, de ander, een priester, zei: ‘alleen tijdens de eucharistieviering, niet daarbuiten’, en weer een ander: ‘niet ik, maar Christus dient de sacramenten toe’, en natuurlijk waren er die zeiden: ‘ik ben ook ontvanger, primair gedoopte’. De weerzin tegen willekeurige machtsuitoefening was groot: ‘laat anderen maar zeggen of mij macht toekomt’ tot ‘God heeft geen functionarissen nodig’. Het gesprek eindigde met nogal fundamentele opmerkingen over de theologische status van de woord- en communieviering, de pastoraal werk(st)er en de wijding.

En zo resteerde een ambivalent gevoel. Aan de ene kant vreugde over het feit dat pastores uiteindelijk in staat en bereid waren tot een dieptegesprek over hun ambt en de verlamme werking van de omstredeheid van de wijdingscriteria kon worden tegengegaan. Aan de andere kant was er toch ook grote onduidelijkheid. Wat is eigenlijk optreden *in persona Christi*, heeft dat een band met de wijding of geldt het voor elke ambtsdrager? Handelen *in persona Ecclesiae*, wat wil dat zeggen, hoe doet een ambtsdrager dat, is het dat je de kerk vertegenwoordigt naar buiten toe, erop aangesproken wordt, of is het iets geheel anders?

2. CHRISTUS IN DE NOTA “MEEWERKEN IN HET PASTORAAT”

De verschillende tractaten van de dogmatische theologie verhouden zich veelal tot elkaar als communicerende vaten. Alles staat met alles in verbinding, en zodra je één vat laat leeglopen of bijvult, daalt of stijgt het peil elders ook. Wellicht is dat juist in de ambtstheologie het beste merkbaar. Ga maar na: het ambt tekent in hoge mate de identiteit van de kerk, zo blijkt bijvoorbeeld uit de oecumenische discussies: ambtstheologie en ecclesiologie zijn derhalve innig verbonden. Kerk en ambtsdragers worden (in het leven) geroepen door Christus. Daarmee komt de christologie in beeld. Maar Christus is het Hoofd van de kerk, d.w.z. de kerk leeft van zijn vrijwillige zelfgave, van zijn genade. Dus ook de leer van de genade en de leer van de verlossing (soteriologie) zijn in het geding. En omdat die genade en verlossing afhankelijk worden geacht van Christus’ verrijzenis uit de doden, die vooruitloopt op de algehele verrijzenis uit de doden, is ook de leer van de laatste dingen, de eschatologie, en daarmee hoe de wereld en de mensen geschapen zijn en in stand gehouden worden door God, in beeld. Uit dit netwerk van geloofsmysterieën kunnen we opmaken, dat niemand aan het touwtje van het ambt kan trekken, zonder dat elders iets verschuift. Omgekeerd kan het nuttig zijn voor het verstaan van het ambt, om te kijken hoe de verbinding met die andere ‘tractaten’ is. Om deze reden nemen we nu het spreken van de nota “Meewerken...” over Christus in behandeling.

In de nota wordt veelvuldig over ‘Jezus’, ‘Christus’ of ‘Jezus Christus’ gesproken⁶: achtendertig maal, waarvan de overgrote meerderheid de naam ‘Christus’ betreft. Hij wordt ‘Zoon’ en ‘Heer’ genoemd. Van hem wordt gezegd dat Hij roept, en dat Hij heiligt; dat Hij Gods liefde bemiddelt; dat Hij de bron is van alle diensten en charisma’s in de kerk, de gever van de H. Geest en degene die aanstelt tot profeet, herder of leraar; Hij schenkt zichzelf in de eucharistie, zijn genade wordt aangereikt in de sacramenten; Hij is degene die leerlingen roept tot gemeenschap met en in Hem; Hij verkondigt een boodschap en schenkt genade; Hij bidt in stilte en Hij is degene die op vele wijzen aanwezig is in de vierende kerk. Zo wordt Christus voorgesteld en benaderd in de nota. Er is echter één metaforische uitdrukking die de notitie bovenal dierbaar is, een metafoor die tot vier maal toe wordt herhaald: Christus is Hoofd en Herder.

Zo schrijft de nota onder haar uitgangspunten, dat de priester op eigen bijzondere wijze in de zending en het priesterschap van Christus deelt: “Dit betekent dat een priester Christus als Hoofd en Herder van de Kerk present stelt in de geloofsgemeenschap.” (“Meewerken...”, p. 11b). Vervolgens wordt de *Katechismus van de Katholieke Kerk* (1535) geciteerd, die op zijn beurt *Lumen Gentium* 11 aanhaalt: “Zij die het wijdingssacrament ontvangen worden gewijd om in de naam van Christus ‘door het woord en de goddelijke genade de kerk te weiden’.” De specifieke dienst van de priester bestaat uit het “leiding geven aan de geloofsgemeenschap en voorgaan in de bediening van het Woord en de sacramenten”. Het geven van leiding en het voorgaan in de eucharistie worden aan elkaar gekoppeld geacht, en benadrukt wordt dat de priester zijn werk doet als medewerker van de bisschop en onder diens gezag, opgenomen in een orde van gelijken, de mede-priesters. “De wijding tekent een persoon en geeft de priester eigen gezag in de geloofsgemeenschap.” Benadrukt wordt dat de kerk niet zonder priesters kan en dat zij in de sacramentele structuur van de kerk niet kunnen worden vervangen, ook niet door de pastoraal werk(st)er.

Men kan de vraag stellen wat nu precies de betekenis is van de verwijzing naar Christus als Hoofd en Herder. In de aangehaalde tekst staat vooral de taak van de priester voorop die gerelateerd mag worden geacht aan het Herderschap van Christus: het weiden van de kerk. De priester doet dit met een bijzonder gezag, ontleend aan de wijding. Komt hier Christus als Hoofd in het geding? Kun je zeggen dat de kenschetts van Christus als Hoofd van het Lichaam dat de kerk is ertoe dient om de macht en het gezag van de priester te sauveren? Een tweede passage lijkt in deze richting te denken; de nota mijmert over de pastorale situaties waarin een pastoraal werk(st)er in feite leiding geeft aan de parochie(s). Opvallend genoeg wordt het voor mogelijk gehouden dat de pastoraal werk(st)er ‘eerst-aanspreekbare’ kan zijn, in samenhang met een eindverantwoordelijk priester. “De functies van ‘eerst-aanspreekbare’ en ‘eindverantwoordelijke’ vullen elkaar aan. De tekst van de Instructie op dit punt is voor ons een aansporing om de taak en de plaats van de eindverantwoordelijke priester als hoofd en herder in de plaatselijke geloofsgemeenschap tot hun recht te laten komen.” (“Meewerken...”, p. 24a). Dit is de enige plaats in de nota dat over ‘hoofd en herder’ wordt gesproken zónder dat het als naam of titel voor Christus wordt gebruikt. Integendeel, het wordt hier als titel gebruikt voor de priester in zijn rol als eindverantwoordelijke in het pastoraat, dus in een context van macht en zeggenschap, van leiding.

Een van de meest opmerkelijke passages uit de Nota is de derde keer dat de term “Hoofd en Herder” valt. Ter toelichting op de bisschoppelijke terughoudendheid doopverlof te verlenen aan pastoraal werk(st)ers, wordt verwezen naar het sacramentele karakter van het vieren van de geloofsgemeenschap: “Sacramenteel vieren hoort thuis in het midden van de

⁶ Nee, dat is geen open deur. Wie enigszins thuis is in de ambstheologie, of in de theologie überhaupt, weet dat het ook anders gebeurt. Zo maakte iemand mij erop attent dat in het eerste nummer van het nieuwe *Pastoresblad* van het Aartsbisdom Utrecht (december 2000), niet één maal de naam ‘Jezus’ of ‘Christus’ wordt vermeld.

geloofsgemeenschap en haar contact met Christus. De gewijde bedienaar vertegenwoordigt Christus als Hoofd en Herder. Daarom kan de gewijde bedienaar in principe niet ontbreken in een sacramentele viering van de gemeenschap” (“Meewerken...”, p. 27b). Zonder Christus geen sacramenten, zeggen de bisschoppen, en zonder priester geen Christus. Deze tekst is één van de sterkste beklemtoningen van de representatie van Christus door de priester. En bovendien leren we hier de uitdrukking “Hoofd en Herder” naar zijn heilsbetekenis kennen: Christus is het Hoofd omdat door het Hoofd het Lichaam tot leven komt; het Lichaam leeft van de Hoofdelijke genade die door Christus tot de zijnen komt, als een Herder zijn leven gegeven hebbend. Hier ligt de theologische wortel van de elders in de nota alleen gestipuleerde maar niet beargumenteerde eenheid van wijding en leiding: de leiding ligt in handen van degene die optreedt namens het Hoofd, en hij kan dat alleen maar omdat hij aan dat Hoofd gelijkvormig is gemaakt, gewijd. De macht, zo men wil, die hij uitoefent, is een macht ten leven die ontspringt aan totale zelfovergave, aan er te zijn voor de ander, aan dienende liefde.

De priester stelt Christus als Hoofd en Herder present, zo lazen we, en de priester vertegenwoordigt Christus als Hoofd en Herder. Een vierde en laatste tekst scherpt het onderscheid tussen een theologische of sacramentele en een meer sociologische of functionele benadering van het ambt nog verder aan. In de eerste benadering zijn doopsel, vormsel en wijding bepalend, in de tweede benadering het takenpakket dat bij het ambt hoort. “De aard van onze heilsontmoeting met God in Jezus Christus is bepalend [voor de eerste benadering – hs]. Die heilsontmoeting is anders bij het ontvangen van het doopsel en het vormsel dan bij het ontvangen van een wijding. Een eerste verschil betreft de verhouding tot Christus, een tweede de manier waarop men zich verhoudt tot de geloofsgemeenschap. Wie gedoopt en gevormd is, hoort bij de christengemeenschap en neemt deel in haar zending, en dit beslist niet in een louter passieve zin. Wie gewijd is, deelt op een eigen, bijzondere wijze in de zending van Christus, een wijze die niet teruggaat op de zending van de geloofsgemeenschap als zodanig. Hij vervult namens Christus een dienst ten opzichte van de gemeenschap. Die dienst heeft te maken met de zending van Christus zelf als Hoofd en Herder en de voortzetting van Zijn zending in die van de apostelen.” (“Meewerken...”, p. 32a). De wijding, zo zeggen de bisschoppen, legt een unieke relatie tussen de wijdeling en Christus, een relatie die gedoopten en gevormden zo niet kennen. Daarmee in samenhang is er een andere verhouding tot de geloofsgemeenschap. Beslissend is hier het ‘tegenover’ dat wordt gecreëerd tussen Christus en de priester enerzijds, en de geloofsgemeenschap van gedoopten en gevormden anderzijds. Hun zending is verschillend, want de zending van Christus is die van Hoofd en Herder, daarin deelt de priester, maar daarin deelt de gedoopte en gevormde als zodanig juist niet.

Men zou kunnen zeggen dat volgens de nota “Meewerken...” de betekenis van ‘Christus Hoofd en Herder’ drieërlei is: Christus staat aan het hoofd van de kerk (1), omdat de kerk van Hem genade en leven ontvangt (2), en niet uit zichzelf (3). Deze drie aspecten zijn juist in de priester die aan Christus Hoofd en Herder gelijkvormig wordt gemaakt herkenbaar: hij leidt de gemeenschap, hij bedient het woord en de sacramenten, en is het levende bewijs ervan dat niet wij heil stichten, maar Hij in ons.⁷ De uitdrukking “Hoofd en Herder” blijkt een

⁷ Ook de schriftuurlijke metafoor van Christus als Hoofd, dus zonder ‘Herder’, is aan te treffen: “Als *communio* kent de gemeenschap een verscheidenheid aan diensten en charisma's. Zij heeft ze ook nodig. Christus zelf is de bron ervan. Het zijn gaven van de heilige Geest, die zelf de gave bij uitnemendheid is van Christus aan zijn Kerk. In de brief aan de christenen van Efese staat dat Christus sommigen apostel maakte, anderen profeet, weer anderen herder en leraar. Die verscheidenheid aan gaven staat in dienst van de toerusting van de gelovigen ‘voor het werk van de bediening, tot opbouw van het lichaam van Christus’. Het wordt bijeengehouden door de steun van al zijn gewrichten. Christus zelf is het Hoofd ervan. Zo groeit de Kerk naar volle wasdom in Hem [cf. Ef 4,11-16]. Verscheidenheid betekent dat niet allen hetzelfde kunnen, moeten of mogen doen. ‘Niet iedereen kan apostel zijn, of profeet, of leraar. Kunt u allen wonderen doen? Hebt u allen de

uitdrukking die onderscheid aanbrengt tussen priester en pastoraal werk(st)er. Ondanks het feit dat de laatste gezonden wordt om mee te werken in het pastoraat, is er een wezenlijk onderscheid, dat gelegen is in de wijze waarop de priester Christus tegenwoordig stelt, representeert. De vraag is waarom de nota dit zo scherp kan stellen, wat nu precies de betekenis van ‘Hoofd en Herder’ is, waar die uitdrukking vandaan komt, en of dit betekent dat de pastoraal werk(st)er in geen enkele specifieke verhouding tot Christus gesteld wordt, anders dan door doop en vormsel. Dit vormt het onderwerp van de derde paragraaf van deze bijdrage.

3. REPRESENTATIE VAN CHRISTUS, HOOFD EN HERDER

De priester representeert Christus als Hoofd en Herder, zegt de nota “Meewerken...”. In de traditie heet dat, dat de priester handelt *in persona Christi*. Oorspronkelijk is die uitdrukking *in* (of *ex*) *persona* een uitdrukking die door kerkvaders in de Schriftuitleg wordt gehanteerd.⁸ In een psalm is het dan niet David, de psalmist, die spreekt, maar God, of Christus. David spreekt *in persona Dei* of *Christi*. In de middeleeuwen komt bij deze exegetische dimensie een meer theologische, die er wel op voortborduurde. Die dimensie uit zich o.a. in de vraag wie er spreekt als de priester tijdens de consecratie zegt: ‘dit is mijn lichaam, dit is mijn bloed’. Die woorden worden door de priester namens Christus uitgesproken.⁹ Thomas van Aquino ziet daarbij een belangrijk verschil tussen deze woorden en de woorden die bij andere sacramenten klinken: de laatste worden door de bedienaar *ex persona ministri* uitgesproken (“Ik doop u...”), maar de eerste *ex persona ipsius Christi loquentis*; bij andere sacramenten spreekt de bedienaar, maar in de eucharistieviering bij de consecratie spreekt Christus.¹⁰

Een dergelijk woordgebruik laat zien dat er twee kanten aan dit inzicht zitten. Aan de ene kant is het niet de psalmist of de profeet die spreekt, maar Christus in hem. De profeet treedt als het ware terug en maakt plaats voor Christus. Aan de andere kant is er ook een veel actiever aspect: degene die *in persona* optreedt, laat degene in wiens persoon hij optreedt iets doen, stelt present, doet spreken, maakt aanwezig. Zo zou je kunnen zeggen dat waar de priester *in persona Christi* de gaven van brood en wijn consacreert, hij Christus laat consacrerend en aanwezig doet zijn. Er is dus geen sprake van plaatsvervangend, en eigenlijk ook niet van plaatsbekleding, maar juist van plaatsverlening. De priester treedt terug, maakt plaats voor Christus. De bedienaar zet a.h.w. een masker op, het masker dat hoort bij de *prosopon* (Grieks voor persoon, oorspronkelijk voor masker), de persoon in wiens naam hij optreedt; daarmee treedt de bedienaar terug voor die persoon, ook al treedt hij tegelijkertijd op, want hij hanteert wel het masker, oefent een bepaalde rol uit.

gave om te genezen, in talen te spreken en uitleg te geven?” [1 Kor 12,29-30; cf. Rom 12,6-8] De communio komt tot bloei bij gratie van de verschillen” (p.10b). En nog een tweede maal: “Wij oefenen het gemeenschappelijk priesterschap uit in ons gebed en in een levenswijze die getuigt van de inwerking van Gods Geest van liefde. Wij oefenen het uit in de dienst aan het Godsrijk in deze wereld. Het wordt gevoed en komt tot uiting in de actieve deelname aan de eucharistie en het ontvangen van andere sacramenten. Naast dit gemeenschappelijk priesterschap heeft de priester een eigen zending, die te maken heeft met het aanwezig stellen in onze gemeenschap van Christus als Hoofd van het lichaam. Op dit punt openbaart zich het verschil, met behoud overigens van de gemeenschappelijke basis” (p. 11a.). Zie in de Schrift vooral ook: Ef 1,22; 4,15; 5,23 en Kol 1,18.

⁸ In het navolgende maak ik gebruik van B.-D. Marliangeas (1978), *Clés pour une théologie du ministère. In persona Christi, In persona Ecclesiae* (Théologie historique 51) Beauchesne, Paris.

⁹ Maar het gaat om meer dan alleen het reciteren van de woorden van Christus bij het laatste avondmaal; de woorden hadden niet alleen toen een betekenis, in de zin van een referent, maar ook nu; vandaar dat Thomas van Aquino zegt dat de woorden zowel *recitative* als *significative* worden gezegd: *Summa Theologiae* III, q. 78, art. 4.

¹⁰ *Summa Theologiae* III, q. 78, art. 1

Nu wordt echter van de priester niet alleen gezegd dat hij *in persona Christi* optreedt, maar ook *in persona Ecclesiae*. Evenals de eerstgenoemde uitdrukking, gaat de uitdrukking *in persona Ecclesiae* primair over het handelen van de priester tijdens de eucharistieviering, en is het een bepaling bij het priesterlijk gebed: de priester bidt de getijden, het officie, en bidt het eucharistisch gebed *in persona Ecclesiae*: namens de gehele kerk, namens de mensen van zijn geloofsgemeenschap, bijeen in de viering of elders, legt hij hun geestelijke offergaven, hun navolging van Christus, voor aan de Heer; hun noden, hun zorgen, hun vreugde en hun verlangens.¹¹ Het handelen namens de kerk heeft dus slechts in zeer afgeleide zin te maken met het aangesproken worden van de pastor door derden, gelovigen of ongelovigen, op bijvoorbeeld standpunten of uitspraken die namens de kerk worden ingenomen of gedaan. Primair gaat het om het geloofsmysterie van het gebed waarin, in de priester, Christus met zijn volk, zijn lichaam verbonden wordt. Congar vestigt terecht de aandacht op het geheimeniskarakter van deze verbondenheid in de priester. Hoe door de wijding en door het gemeenschapsleven de priester die verbondenheid gestalte geeft, present stelt, is een geloofsgeheim; het is een zaak die leven geeft, heilzaam is, maar tegelijkertijd ontstijgt aan de greep van het vorsende verstand.¹²

Niettemin tekent zich juist op de bepaling van de precieze verhouding tussen de representatie van Christus en de representatie van de kerk een cruciaal probleem af. Het is het probleem van de structuur zelf van de kerk. Dient men de priester te verstaan als vertegenwoordiger van de kerk die door de gemeenschap daartoe is aangesteld, zoals in de maatschappij vertegenwoordigers, direct of indirect, worden gekozen? Of moet men veeleer zeggen dat de vertegenwoordiging van de kerk, zoals de priester deze uitoefent, ingevouwen ligt in diens representatie van Christus en daarvan afhankelijk is? In het eerste geval zou er sprake kunnen zijn van een zeker evenwicht tussen het handelen *in persona Christi* en *in persona Ecclesiae*, in het tweede geval slaat de balans door naar Christus. Minstens vanaf de encycliek *Mediator Dei* (1947) van Pius XII leert de kerk het laatstgenoemde.¹³ Het is op deze encycliek dat Paulus VI teruggrijpt, wanneer hij in 1976 *Inter Insigniores* publiceert, over de vraag of vrouwen toegelaten kunnen worden tot het ambtelijk priesterschap. Hier is een voor ons uitermate interessante opmerking aan te treffen, die een koppeling legt tussen enerzijds het probleem van de verhouding van *in persona Christi (capitis)* en *in persona Ecclesiae*, en anderzijds de vraag naar de betekenis en herkomst van de uitdrukking *in persona Christi capitis et pastoris, hoofd en herder*. Immers, de pauselijke verklaring zegt dat de uitdrukking “hoofd en herder” door het Tweede Vaticaanse concilie juist is toegevoegd aan “in de persoon van Christus”, om duidelijk te maken dat de representatie van de kerk secundair is ten opzichte van de representatie van Christus. Juist omdat de priester, op de eerste plaats,

¹¹ “De priester handelt tevens in naam van heel de kerk, wanneer hij God het gebed van de kerk aanbiedt en vooral wanneer hij het eucharistisch offer opdraagt”, zegt de *Katechismus van de Katholieke Kerk* (1995), Brussel/Utrecht, nr. 1552. Terzijde zij opgemerkt dat de *Katechismus* terugkeert naar de oudere bewoording van *in persona Christi capitis* (cf. nr. 875); niettemin luidt toch de eerste zin: “In het kerkelijk dienstwerk van de gewijde bedienaar is Christus zelf bij zijn kerk, als *hoofd* van zijn lichaam, *herder* van zijn kudde, hogepriester van het verlossend offer, meester van de waarheid”, *ibidem*, nr. 1548.

¹² Y. Congar, voorwoord bij de bovenvermelde studie van B.-D. Marliangeas. Oorspronkelijk heeft de uitdrukking *in persona ecclesiae* vooral ook betekenis bij vragen over de vruchtbaarheid van gebed: wie het Onze Vader bidt maar niet voornemens is om ‘schulden te vergeven’, begaat die een zonde? Wie het Credo bidt, maar niet goed weet heeft van wat hij of zij zegt te belijden, belijdt hij of zij zijn geloof vruchteloos? In beide gevallen: neen, want het gaat om een gebed *in persona ecclesiae*.

¹³ *Mediator Dei* (1947, *Ecclesia Docens* 45, Hilversum: Gooi en Sticht, 1948), 83: “de priester neemt de plaats van het volk in, alleen maar omdat hij de persoon vertegenwoordigt van onze Heer Jesus Christus, voor zover deze het Hoofd is van alle ledematen en zichzelf voor hen offert.” En in het verlengde hiervan: “Dat de gelovigen het offer door de handen van de priester opdragen, blijkt uit het feit, dat de bedienaar van het altaar handelt in de persoon van Christus als Hoofd, dat in naam van al de ledematen offert.” (92, Cf. ook 40 en 95).

Christus als Hoofd en Herder representeert, kan hij, op de tweede plaats, de gemeenschap voorgaan en het gebed van de kerk aan God aanbieden.¹⁴

Men zal er over kunnen twisten, in hoeverre deze interpretatie, die het leergezag zelf van *Lumen Gentium* en *Presbyterorum Ordinis* geeft, juist is. Erg plausibel lijkt ze niet, aangezien geruime tijd vóór het concilie in een andere encycliek, *Mediator Dei*, hetzelfde werd bereikt met de uitdrukking *in persona Christi capitis*. Het argument zélf daarentegen beweegt zich met recht binnen de metafoor van hoofd en lichaam: alleen wie het hoofd representeert kan ook het lichaam representeren. Het is overigens niet de enige metafoor die in dit verband relevant is. Straks zullen we in de teksten van *Pastores dabo vobis* (PDV) zien dat ook de metafoor van bruidegom en bruid wordt ingezet voor een juiste verhouding tussen de representatie van Christus en die van de kerk.¹⁵ Hier zij nog genoemd dat de *Katechismus van de Katholieke Kerk* aan de twee genoemde argumenten, nl. eerst hoofd dan lichaam, en eerst bruidegom dan bruid, nog een derde, meer liturgisch argument toevoegt. Het gebed en het offer van de kerk - men doelt hier op getijdengebed en viering van de eucharistie - zijn niet te scheiden van het gebed en het offer van “Christus, haar hoofd. Het gaat altijd om de eredienst van Christus, in en door zijn kerk. Het is heel de kerk, lichaam van Christus, die bidt en zichzelf aan God de Vader opdraagt, ‘door Hem en met Hem en in Hem’, in de eenheid van de heilige Geest. Heel het lichaam, *caput* et *membra*, bidt en draagt zichzelf op, en daarom worden zij die in het lichaam op bijzondere wijze de bedienaars ervan zijn, niet alleen dienaars van Christus, maar ook bedienaren van de kerk genoemd. Het ambtelijk priesterschap kan de kerk vertegenwoordigen, omdat het Christus vertegenwoordigt.”¹⁶ De kerk kan bidden, alleen maar omdat Christus in haar bidt; de priester kan namens de kerk bidden, alleen maar omdat Christus in hem bidt.

Waar komt het nu vandaan om niet alleen te spreken over *in persona Christi*, maar juist ook over *in persona Christi capitis et pastoris* (in de persoon van Christus hoofd en herder)? De uitdrukking *in persona Christi capitis* komen we al in de middeleeuwse scholastieke theologie tegen. Christus als hoofd duidt op de hoofdelijke genade van Christus, dat wil zeggen op het feit dat Christus de oorsprong is van alle genade en heil die door Hem tot het lichaam, de kerk, komt. Bij Thomas van Aquino bijvoorbeeld staat niet zozeer voorop dat Christus de leiding toekomt, als wel dat de begenadiging van allen van Hem is afgeleid, omdat Christus volmaakt is in de genade en omdat Hij de instorting van de genade in zijn ledematen stuurt.¹⁷ De uitdrukking “Hoofd en Herder” is echter van veel recentere datum. We komen haar voor het eerst tegen in de twee genoemde documenten van Vaticanum II: *Lumen Gentium* en *Presbyterorum Ordinis*.¹⁸ Beide keren blijft de betekenis van “Hoofd en Herder”

¹⁴ De oorspronkelijk Engelse tekst luidt: “It is true that the priest represents the Church, which is the Body of Christ. But if he does so, it is precisely because he first represents Christ himself, who is the Head and the Shepherd of the Church. The Second Vatican Council used this phrase to make more precise and to complete the expression *in persona Christi*. It is in this quality that the priest presides over the Christian assembly and celebrates the Eucharistic sacrifice ‘in which the whole Church offers and is herself wholly offered’”, par. 5. Helaas is de Nederlandse vertaling in *Archief van de Kerken* (32, 1977, 283-296) geheel foutief.

¹⁵ Postsynodale Apostolische Exhortatie over de vorming van de priesters in de huidige omstandigheden, in: *Kerkelijke Documentatie* 20/5, Utrecht 1992.

¹⁶ *Katechismus van de Katholieke Kerk*, Brussel/Utrecht 1995, nr. 1553

¹⁷ *Summa Theologiae* III, q. 8, art. 1. Cf. ook het ad 3: Christus heet hoofd omdat hij als een hoofd boven de andere ledematen uitsteekt; de geest wordt eerder met het hart geassocieerd, omdat het een verborgen levendmakende en inwendige invloed heeft.

¹⁸ In *Lumen Gentium* één maal, in nr. 28, en dan in omgekeerde volgorde: “Door het wijdings sacrament gelijkvormig gemaakt met het beeld van Christus, de hoogste en eeuwige Priester (...), worden zij geheiligd om het evangelie te preken, de herders van hun gelovigen te zijn en de goddelijke eredienst te vieren als waarachtige priesters van het Nieuwe Verbond. Volgens hun graad van dienst, zijn zij deelachtig aan de taak van de enige Middelaar, Christus (vgl. 1 Tim 2,5) en boodschappen zij aan allen het woord van God. Hun gewijde taak vervullen zij echter vooral in de eucharistische eredienst of synaxe, waarbij zij in de persoon van Christus handelend optreden, zijn mysterie afkondigen en de offeranden van de gelovigen met het offer van hun Hoofd

(of andersom) echter onduidelijk. Dat verandert met de postsynodale apostolische exhortatie *Pastores dabo vobis*, over de vorming van priesters, uit 1992. In dat geschrift vormt de uitdrukking “Hoofd en Herder” bijna een soort mantra, want zij wordt maar liefst acht en twintig maal herhaald. Er loopt een rechtstreekse lijn, zo blijkt, van “Meewerken...”, via de *Instructie over de medewerking van leken-gelovigen* naar *Pastores Dabo Vobis*. In de *Instructie* speelt de uitdrukking “Hoofd en Herder” een eminente rol, aangezien het de kern vormt van het eerste theologische beginsel dat helpt bij de onderscheiding van de karakteristieken van het dienstpriesterschap van het algemeen priesterschap van alle gedoopten: “a) het ambtelijk priesterschap is geworteld in de apostolische successie en is begiftigd met een gewijde macht, die bestaat in de bevoegdheid en verantwoordelijkheid om te handelen in de persoon van Christus, Hoofd en Herder” (p. 7). Men verwijst dan naar *PDV* 15: omdat de ambtelijk priester de mogelijkheid en de verantwoordelijkheid heeft om in de persoon van Christus Hoofd en Herder op te treden, heeft hij een heilige macht, die de niet-gewijden niet hebben.

Er zijn drie aspecten van het spreken van *PDV* die ik naar voren wil halen. Op de eerste plaats is richtinggevend het citaat van Lucas 4, 18-19: “De Geest des Heren is over mij gekomen, omdat Hij mij gezalfd heeft. Hij heeft mij gezonden om aan armen de Blijde Boodschap te brengen, aan gevangenen hun vrijlating bekend te maken, en aan blinden, dat zij zullen zien; om verdrukten te laten gaan in vrijheid, om een genadejaar af te kondigen van de Heer.” Deze passage vormt de omlijsting zowel van het tweede hoofdstuk, over de aard en de zending van de ambtelijk priester, als van het derde hoofdstuk, over de priesterlijke spiritualiteit. Hij geeft aan hoezeer het priesterschap wordt bedacht vanuit de Triniteit: “Krachtens de wijding die de priester ontvangt in het sacrament van het priesterschap wordt hij door de Vader, door middel van Jezus Christus, die hij op specifieke wijze afbeeldt als Hoofd en Herder van zijn volk, gezonden om te leven en te werken in de kracht van de heilige Geest ten dienste van de kerk en voor het heil van de wereld” (12). *PDV* noemt dit het wezenlijk relationele karakter van de identiteit van de priester, omdat het “ontspringt uit de diepte van het onuitsprekelijke mysterie van God ofwel uit de liefde van de Vader, de genade van Jezus Christus en de gave van de eenheid van de heilige Geest” (12). Het is van belang om hier de aandacht op te vestigen, omdat het de grond weghaalt onder de positie als zou er een tegenstelling bestaan tussen een meer pneumatologische, op de Geest, en een meer christologische, op Christus georiënteerde benadering van het ambt. Op de tweede plaats werkt dit citaat met een tweedeling die bij nader inzien verhelderend is voor de betekenis van “hoofd en herder”, nl. met de tweedeling tussen zalving c.q. wijding en zending; later in de tekst correspondeert hiermee de indeling in zijn en zending van de priester. “Hoofd” duidt op het zijn van de priester, op zijn gelijkvormigheid aan Christus, terwijl “Herder” staat voor zijn zending, zijn handelen, zijn taken. Het is ook om die reden dat “Hoofd en Herder” als uitdrukking wordt gehanteerd: het maakt onmiddellijk duidelijk dat de taken zijn geworteld in de wijding, en dat de wijding er een is met het oog op een bepaalde zending.¹⁹ En ten derde

verbinden. Inderdaad, het enige offer van het Nieuwe Verbond, dat van Christus namelijk, die zich eens voor al als onbevlekt Offerlam aan de Vader opdraagt (...) stellen zij tegenwoordig en passen zij toe in het offer van de mis tot aan de komst van de Heer (...). Ten bate van hun boetende of zieke gelovigen verzorgen zij de hoge dienst van de verzoening en de opbeuring en zij bieden de noden en de gebeden van de gelovigen aan de Vader aan (...). Overeenkomstig hun aandeel in het gezag oefenen zij het ambt uit van Christus, *Herder en Leider* [Pastoris et Capitis - hs], om het huisgezin van God als een broederlijk bezielde gemeenschap bijeen te brengen en door Christus in de Geest naar God de Vader terug te voeren.” (in: *Constituties en Decreten van het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie*, Katholiek Archief, Amersfoort, 1967, p. 79) Daarnaast in *Presbyterorum Ordinis* 6 (ibidem, p. 367).

¹⁹ “De fundamentele relatie van de priester is die met Jezus Christus, Hoofd en Herder. Hij heeft namelijk op specifieke en gezaghebbende wijze deel aan de ‘wijding/zalving’ en aan de ‘zending’ van Christus (vgl. Lc. 4,18-19), *PDV* 16.

blijkt dat de uitdrukking “Christus, Hoofd en Herder” de afkorting is van een uitgebreider uitdrukking: “Christus, Hoofd en Herder, Dienaar en Bruidegom”. Of moet men zeggen dat wat “Hoofd” heet uitgelegd wordt aan de hand van “Dienaar”, en wat “Herder” is aan de hand van “Bruidegom”? Het spreken over “Hoofd en Herder” ligt ingebed in het spreken over “Hoofd en Herder, Dienaar en Bruidegom”.²⁰ Christus is hoofd door in absolute zin ten dienste te staan van de mensen wier hoofd Hij is; Christus oefent zijn herderlijke liefde voor zijn kudde uit op de wijze van zelfovergave die kenmerkend is voor de toewijding van de bruidegom aan zijn bruid. Het herderschap van de priester wordt uitgewerkt als een *officium amoris* (Augustinus). Wie door de wijding gelijkvormig aan Christus is gemaakt is gelijkvormig gemaakt aan de Goede Herder en is dus geroepen om diens herderlijke liefde “na te volgen en te doen herleven” (22) Daarom ook dat de exhortatie de naam Herder uitlegt met Bruidegom; de metafoor van Hoofd en Lichaam heeft in *PDV* zijn pendant in de metafoor van Bruidegom en Bruid. In die relatie gaat het om zelfgave, zelfovergave, liefde, heiliging en reiniging, en om de rol van ‘tegenover’.²¹

Juist deze gedachte van de herderlijke liefde verheldert de verhouding van *in persona Christi* en *in persona Ecclesiae*. Deden *Mediator Dei* en *Inter insigniores* dat met het beeld van het hoofd en het lichaam, nu worden die beelden vertaald met bruidegom en bruid: “De liefde van de priester gaat daarom op de eerste plaats uit naar Jezus Christus. Alleen als zij Christus, Hoofd en Bruidegom, bemint en dient, wordt de liefde bron, criterium, maat en drijfveer van de liefde en de dienstbaarheid die de priester jegens de kerk, lichaam en bruid van Christus aan de dag legt” (*PDV* 23). In zijn representerend handelen ligt het primaat bij de Christusrepresentatie, zou je kunnen zeggen. De priester identificeert zich met de bruidegom, en van daaruit gaat zijn liefde naar de kerk, de bruid. Hierin toont zich overigens opnieuw hoezeer de metafoor slechts een metafoor is, want de gelijkwaardigheid die er moet zijn in de relatie tussen twee geliefden, is hier afwezig; er is geen sprake van gelijkwaardigheid, het primaat ligt bij Christus. Zonder Christus geen bruid. En er volgt een overtuigend citaat van Paulus: “Onszelf beschouwen wij slechts als uw dienaars om Jezus’ wil” (2 Kor 4,5). En ook: pas als Petrus tot drie maal toe zijn liefde voor de Heer heeft beleden, krijgt hij de opdracht Christus’ schapen te weiden (Joh 21, 15-19).

SAMENVATTENDE SLOTBESCHOUWING

In de nota “Meewerken in het Pastoraat” wordt op een bijzondere manier over de persoon van Christus gesproken. Hij wordt “Hoofd en Herder” genoemd, en telkens wordt dit in verband gebracht met de priester. Door de wijding wordt de priester gelijkvormig aan Christus Hoofd en Herder, en is hij in staat namens Christus Hoofd en Herder te handelen. De betekenis van de term in de nota is: Christus staat aan het hoofd van de kerk (1), omdat de kerk van hem genade en leven ontvangt (2), en niet uit zichzelf (3).

De zegswijze blijkt terug te gaan op enkele passages uit de conciliedocumenten van Vaticanum II. Een echte vlucht heeft deze uitdrukking echter genomen in *Pastores dabo Vobis*. Daar blijkt enerzijds dat het een uitdrukking is die het zijn en de zending van de priester wil aanduiden: de priester is gelijkvormig aan het *hoofd* van de kerk (“De Geest des Heren rust op mij, daartoe heeft Hij mij gezalft”, Lk 4,18), en wordt gezonden om *herder*

²⁰ *PDV* begint met de uitgebreide formulering, in 3, en deze vormt tevens het centrale gegeven in het hoofdstuk over priesterlijke spiritualiteit, cf. 23.

²¹ *PDV* zoekt zelfs de grenzen van een dergelijke metafoor op, door van de representatie van de bruidegom moederlijke liefde te vragen: “een tederheid die zelfs de trekken van de moederlijke liefde aanneemt, in staat ‘weëen’ te doorstaan, totdat de gelovigen ‘de gestalte van Christus aangenomen’ hebben (Gal 4,19).” (22).

voor zijn kudde te zijn (“Om aan armen de goede boodschap te brengen heeft Hij mij gezonden, om...”, *ibidem*). Anderzijds blijkt het een afkorting te zijn van een langere reeks van namen: “Hoofd en Herder, Dienaar en Bruidegom.” Dienaar geeft uitdrukking aan hoe de priester hoofd is, nl. door te dienen. Bruidegom duidt op de onvoorwaardelijke liefde waarin en waardoor de herder kiest voor zijn kudde, levenslang.

Omdat de priester gewijd is, is hij gelijkvormig aan Christus Hoofd en Herder. Omdat hij gelijkvormig is aan Christus Hoofd en Herder, kan hij Hem ook representeren, kan hij handelen *in persona Christi*. Dat doet hij vanouds vooral bij het uitspreken van de woorden van de consecratie tijdens de Eucharistieviering. Daarin komt tot uiting wat de oorspronkelijke betekenis van *in persona* is. Oorspronkelijk was het een term die in de exegese werd gebruikt om aan te duiden dat niet degene die de woorden zegt spreekt, maar dat in hem of haar Christus spreekt. Wanneer de priester zegt: “Dit is mijn lichaam...”, dan spreekt niet hij, maar Christus in hem. De priester bekleedt daarbij niet de plaats van Christus en vervangt Hem niet, maar men kan beter zeggen: de priester geeft of verleent plaats aan Christus; niet plaatsvervangend of -bekleding maar plaatsverlening lijkt het beste te passen bij deze theologie van het ambt. Behalve de uitdrukking *in persona Christi*, kennen we ook de uitdrukking *in persona Ecclesiae*. De priester handelt namens de kerk, dat wil zeggen hij legt in het eucharistisch gebed en in het getijdengebed de wensen, de verlangens, de noden en de zorgen van de mensen voor aan God; hij biedt hun geestelijke offergaven, de gaven van hun geestelijk priesterschap, aan aan God.

Beide uitdrukkingen staan niet symmetrisch ten opzichte van elkaar. Als zouden twee bewegingen, nl. één van boven en één van beneden (door delegatie of uitverkiezing bijvoorbeeld) samenkomen in de persoon van de priester. Nee, de priester kan alleen namens de kerk, namens de gelovigen optreden, omdat hij gelijkvormig is aan Christus die het hoofd van de kerk is. Als degene die het hoofd representeert, kan hij ook het lichaam representeren. Uiteindelijk weerspiegelt zich hier de genadeleer van de kerk: “Zo verschijnt de priester door zijn sacramentele natuur en zending zelf binnen de structuur van de kerk als teken van de absolute prioriteit en van de onverschuldigheid van de genade die door de verrezen Christus aan de kerk wordt geschonken. Door middel van het ambtelijk priesterschap wordt de kerk zich in geloof bewust dat zij niet uit zichzelf bestaat, maar door de genade van Christus in de heilige Geest” (*PDV*, 16).

Aldus laat zich verklaren waarom in de nota “Meewerken...” geen relatie wordt gelegd tussen de pastoraal werk(st)er en Christus als Hoofd en Herder. Door het ontbreken van de wijding, ontbreekt ook de mogelijkheid tot deze specifieke Christusrepresentatie. Tegelijkertijd laat zich vragen wat de relatie tussen de pastoraal werk(st)er en Christus dan wel is. Het zal toch niet zo zijn, dat de zending door de bisschop louter wordt gedacht als een bevestiging van de roeping en een erkenning van de genadegaven van de individuele pastoraal werk(st)er, waarbij als het ware een tegenstelling wordt geschapen tussen Christus (de priester) en de Geest (de pastoraal werk(st)er), tussen ambt van boven en ambt van beneden, tussen God en de gemeenschap?²² Natuurlijk werkt de pastoraal werk(st)er juist ook op basis van zijn of haar doopsel en vormsel, maar dat lijkt niet voldoende tot uitdrukking te brengen wat de bijzondere dienst is waarin hij of zij gesteld wordt. De specialisatie van taken, binnen het geheel van het pastorale team, waarvoor met name het Aartsbisdom Utrecht in het spoor van de nota “Meewerken...” kiest, lijkt twee gezichtspunten tegelijk te kunnen verwezenlijken.²³ Enerzijds honoreert het dat pastoraal werk(st)ers niet langer geacht worden

²² Margriet Gosker (2000), *Het Ambt in de Oecumenische discussie. De betekenis van de Lima-ambtstekst voor de voortgang van de oecumene en de doorwerking in de Nederlandse SoW-Kerken*, Budapest-Amstelveen, p. 281, 288.

²³ Zie P.A.G. Rentinck (2000), “Openheid en Identiteit – kerkelijk beleid voor nieuwe uitdagingen”, Inleiding op een studiedag op de Theologische Faculteit Tilburg op 28 januari 2000, in: *Analecta Aartsbisdom*

te zijn en te doen wat ze niet kunnen zijn en doen, namelijk als gewijde Christus Hoofd en Herder representeren. Anderzijds opent het de weg voor een specifieke representatie van Christus als Leraar, Dienaar en Getuige. Het leraarschap en het afleggen van getuigenis immers kan de pastoraal werk(st)er toekomen in bijzondere zin, op grond van de algemene christelijke opdracht rekenschap te geven van het geloof (1 Pe 3, 15: "...heilig in uw hart Christus als de Heer, altijd bereid tot verantwoording aan ieder die rekenschap vraagt van de hoop die in u leeft.") en ook op basis van het vroegchristelijke voorbeeld van de 'didaskalos', de leraar. Het dienaarschap juist ook in bijzondere zin op basis van de algemene christelijke opdracht zorg te hebben voor de menselijke samenleving, en vorm te geven aan de dienstbaarheid aan armen en behoeftigen. Want, en dat geldt telkens, ook de niet gewijde ambtsdragers gehoorzamen het woord van Paulus: "Doe alles wat u in woord of daad verricht in de naam van de Heer Jezus, God de Vader dankend door Hem" (Kol. 3,17).²⁴ Henri Nouwen zei al: "Telkens wanneer we samen pastoraat uitoefenen, blijkt dat de mensen zien dat we niet in onze eigen naam komen, maar in de naam van de Heer Jezus die ons gezonden heeft. 'En Hij zond hen twee aan twee voor zich uit naar alle steden en plaatsen waar Hij zelf nog komen zou.' (Lk 10,1)." ²⁵ De gezonden treden op in zijn naam, niet door op elkaars plaats te gaan staan, maar door samen plaats te verlenen aan Hem. Aldus kan misschien beetje bij beetje weer zichtbaar worden dat het kerkelijk ambt, van gewijden en niet-gewijden, onderdeel uitmaakt van ons gelóóf, eerder dan van onze managementopvatting of sociologische kerkinterpretatie: het is Christus die (ook) in de ambtsdragers voor zijn kerk zorgt, het is de Geest die in hen daartoe wordt uitgestort. "Wie u hoort, hoort Mij" (Lk 10,16)

De vraag van deze bijdrage zou ook zo verwoord kunnen worden: meewerken in het pastoraat, meewerken met wie? Als de pastoraal werk(st)er onderwerp is van het werkwoord 'meewerken', wie is daarvan dan het meewerkend voorwerp? Er zijn enkele kandidaten: alle gelovigen in de uitoefening van hun christelijke roeping, de bisschoppen, de priesters die Christus vertegenwoordigen, of Christus zelf? Ik zou zeggen: Christus zelf. Niet in zijn hoedanigheid van Hoofd en Herder, maar in die van Leraar, Dienaar en Getuige.²⁶

Utrecht, 43-52. Rentinck stelt dat "Meewerken...", anders dan de Romeinse Instructie, zijn uitgangspunt kiest in het Sacrament van de Kerk. Ik wijs er op dat dit volgens de nota zelf niet het geval is: "De Instructie begint met een verwijzing naar ditzelfde uitgangspunt" namelijk dat "Alle leden van de geloofsgemeenschap zijn geroepen tot actieve medewerking aan de zending en opbouw van de kerk" (p. 10a).

²⁴ Het Decreet over het Lekenapostolaat van Vaticanum II, *Apostolicam actuositatem*, formuleert heel pregnant: "De opdracht en het recht om apostel te zijn, ontlene de leken juist aan hun eenheid met Christus, het Hoofd. Door het doopsel in het mystieke lichaam van Christus ingelijfd en in het vormsel door de kracht van de H. Geest gesterkt, worden zij namelijk door de Heer zelf voor het apostolaat bestemd. Zij zijn tot een koninklijke priesterschap en een heilig volk (vgl. 1Pe 2, 4-10) gesteld, om alles wat zij doen als geestelijke offers op te dragen en over heel de aarde voor Christus te getuigen. In de sacramenten, en vooral in de heilige Eucharistie, wordt de liefde, die de ziel van elk apostolaat is, meegedeeld en gevoed" (nr. 3).

²⁵ A.w., p. 39.

²⁶ Hier stem ik volledig in met Rentinck: "Christus de Heer is de enige Goede Herder; bisschoppen, priesters, diakens, pastoraal werk(st)ers en andere leken gelovigen zijn allen medewerk(st)ers in dienst van de ene Herder", *ibidem*, p. 49. Me dunkt dat hierin een wezenlijk verschil ligt tussen de nota en de Romeinse instructie: de laatste bedoelt met meewerken, meewerken met de ambtelijk priester, terwijl de eerste meewerken met Christus bedoelt. Alsnog ben ik blij dat de nota niet heette: samenwerken in het pastoraat.